

1571607

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Ігор Танатаров

Лекції з гравітації

Частина I **КОСМОЛОГІЯ**

Навчальний посібник

Посібник являє собою дещо розширений конспект лекцій семестрового курсу для фізиків, який є введенням до загальної теорії відносності та космології. Від читача очікується розуміння підходу з перших принципів у формалізмі Лагранжа, знання тензорної алгебри та основ спеціальної теорії відносності. Загальна теорія відносності та необхідні елементи диференційної геометрії викладаються у рамках курсу.

Перші два розділи присвячені розробці загальної теорії та математичного апарату загальної теорії відносності. При цьому послідовне викладення загальної теорії ілюструється важливими прикладами та задачами космології. У третьому розділі розглядається більш детально власне космологія однорідного та ізотропного Всесвіту з акцентом на геометродинамічних властивостях різноманітних моделей та Стандартна космологічна модель. Текст може бути корисним та цікавим як для студентів, так і для наукових співробітників.

Зміст

Вступ	6
1 Теорії відносності	8
1.1 Постулати спеціальної теорії відносності	8
1.1.1 Інтервал і метрика Мінковського	8
1.1.2 Інваріантність інтервалу та перетворення Лоренца	10
1.1.3 Перетворення Лоренца як поворот	13
1.1.4 4-вектори	15
1.1.5 Світова лінія	15
1.1.6 Дія частинки	16
1.2 Гравітація: принцип еквівалентності	18
1.2.1 Абсолют та відносність	18
1.2.2 Еквівалентність	19
1.2.3 Гравітаційний червоний зсув	21
1.2.4 Кривизна простору-часу	23
1.2.5 ЗТВ та СТВ	24
1.3 СТВ у криволінійних координатах	25
1.3.1 Вектори, тензори, метрика	25
1.3.2 Детермінанти та інтегрування	28
1.3.3 Приклади координат та метрик	30
1.3.4 Коваріантне диференціювання	33
1.3.5 Теорія поля в криволінійних координатах	37
Література до розділу 1	39
Задачі до розділу 1	40
2 Кривина	44
2.1 Многовиди	44
2.1.1 Історична довідка	44

2.1.2	Карта, атлас, многовид	46
2.1.3	Приклади	48
2.1.4	Вкладення, занурення та теорема Уїтні	49
2.1.5	Ріманові многовиди	50
2.1.6	Приклади конструювання ріманових многовидів	52
2.2	Метрика у просторі-часі	56
2.2.1	Простір-час у ЗТВ	56
2.2.2	Системи відліку та системи координат	57
2.2.3	Час, відстань та швидкість	59
2.3	Причинність у космологічних розв'язках	62
2.3.1	Причинність	62
2.3.2	Динамічний Всесвіт	63
2.3.3	Розповсюдження світла	67
2.3.4	Горизонт подій та горизонт частинок	68
2.3.5	Горизонти у найпростіших моделях	71
2.3.6	Сфера Габла	73
2.3.7	Конформні діаграми	74
2.4	Геодезичні та рух частинок	79
2.4.1	Геодезичні	79
2.4.2	Світлові геодезичні та геодезичний лагранжіан	81
2.4.3	Паралельне перенесення	82
2.4.4	Частинка в слабкому полі	83
2.4.5	Частинка у Всесвіті Фрідмана	84
2.5	Тензор кривини	86
2.5.1	Визначення тензора кривини	86
2.5.2	Властивості тензора кривини	87
2.5.3	Згортки тензора кривини	90
2.5.4	Простори максимальної симетрії	91
2.6	Рівняння Ейнштейна	94
2.6.1	Теорема Гауса та закони збереження	94
2.6.2	Тензор енергії-імпульсу	97
2.6.3	Дія Гільберта	100
2.6.4	Виведення рівнянь Ейнштейна	102
2.6.5	Властивості	104
2.6.6	Границя слабого поля	106
	Література до розділу 2	111
	Задачі до розділу 2	112

3	FLRW космологія	116
3.1	Нестационарний Всесвіт та закон Габла	116
3.1.1	Нестационарність та ефект Доплера	116
3.1.2	Вимірювання відстаней до зірок та галактик	117
3.1.3	Закон Габла та космологічний принцип	119
3.2	Метрика FLRW	121
3.2.1	Постулат Вейля	121
3.2.2	Тривимірні однорідні та ізотропні многовиди	122
3.2.3	Метрика простору-часу	125
3.3	Рівняння Фрідмана	126
3.3.1	Тензор Ейнштейна для метрики FLRW	126
3.3.2	Різноманітні форми рівнянь Фрідмана	128
3.3.3	Закон збереження	129
3.3.4	Спостережувані	130
3.3.5	Всесвіт, заповнений пилом	131
3.3.6	Слабко взаємодіючі компоненти	136
3.4	Розв'язки рівнянь Фрідмана	140
3.4.1	Загальні властивості та сингулярності	140
3.4.2	Найпростіші модельні розв'язки	142
3.4.3	Статичний Всесвіт Ейнштейна	144
3.4.4	Всесвіт де Сіттера та анти-де Сіттера	145
3.4.5	Відкрита і замкнена моделі Фрідмана	146
3.4.6	Модель Λ CDM	147
3.5	Стандартна космологічна модель	151
3.5.1	Теорія гарячого Всесвіту	151
3.5.2	Коротка хронологія еволюції Всесвіту	154
3.5.3	Темна матерія	155
3.5.4	Темна енергія	158
3.6	Інфляція	162
3.6.1	Проблема початкових умов	162
3.6.2	Скалярне поле	166
3.6.3	Інфляція зі скалярним полем	167
	Література до розділу 3	172
	Задачі до розділу 3	173
	Бібліографія	177